

# Дигитална писменост и кибербезбедност во Република Северна Македонија

Документ за политики

Ноември, 2024



Изработено од:  
Хелсиншки комитет за човекови права

Скопје, 2024

Документот за политики за дигитална писменост и кибербезбедност во Република Северна Македонија е развиен со поддршка на регионалниот проект СМАРТ Балкан - Граѓанско општество за поврзан Западен Балкан имплементиран од Centar za promociju civilnog društva (CPCD), Центар за истражување и креирање политики (ЦИКП) и Институт за демократија и медијација (ИДМ), а финансиски е поддржан од Министерството за надворешни работи на Кралството Норвешка. Содржината на документот е единствена одговорност на имплементаторите на проектот и не ги одразува ставовите на Кралството Норвешка.

# Вовед

Во Република Северна Македонија е многу бавна дигиталната трансформација, особено дигиталната писменост и кибербезбедноста. Законодавните пречки, ниската јавна свест, недоволните дигитални вештини и прашањата за кибербезбедноста остануваат значајни пречки за нејзино постигнување.

Едукацијата за човекови права и дигитални права е составен дел од подготовката на младите за активно учество во дигиталното општество. Како што се развива дигиталниот пејзаж, така се зголемуваат и етичките и правните размислувања за онлајн однесувањето и интеракцијата.

Просечна дигитална писменост покажуваат околу 32 % од граѓаните во РСМ (податоци преземени од Евростат/Eurostat за 2019 година), а меѓу нив најзастапена е кај младата популација.

Со цел утврдување на степенот на дигиталната писменост кај младите средношколци, Хелсиншкиот комитет за човекови права изготви Анализа на податоците од истражувањето поврзано со дигиталните права – Процена на знаење, вештини и ставови кај средношколците.[1] Во рамките на оваа Анализа беа утврдени пет (5) тематски области, во чиј распон се откриени слабостите на младите на ниво на знаење, вештини и ставови:

- **Лични податоци и право на приватност**
- **Образование за човекови права и дигитални права (слобода на говор и говор на омраза)**
- **Медиумска писменост**
- **Кибернасилство и малтретирање**
- **Дигитално родово базирано насилство**

(1) М-р Лилјана Пецова-Илиеска, Анализа на резултатите од истражување поврзано со дигиталните права – Процена на знаење, вештини и ставови кај средношколците, Скопје 2024, Хелсиншки комитет за човекови права.

# Вовед

Во денешниот меѓусебно поврзан свет, во кој дигиталните технологии ги оформуваат нашите секојдневни интеракции и протоколот на информации со невидена брзина, суштински неопходно е младите луѓе да ја разберат важноста на заштитата на личните податоци, правото на приватност, човековите права и дигиталните права, медиумската писменост, кибернасилството и дигиталното родово насилство. Затоа, целта на овој документ за политики е да даде препораки за вклучените чинители – Министерството за образование и наука, средните училишта и различните тела (Државен испитен центар, Центар за стручно средно образование, Биро за развој на образованието) – да пристапат кон:

## Клучни пораки и препораки:

- **Развој на национална рамка за подобрување на формалното образование во делот на дигиталните права**
- **Обука и професионален развој на наставниците**
- **Развој на инфраструктурата**
- **Образовни ресурси**
- **Следење и евалуација**

# Зошто е потребна интеграција на дигиталната писменост

Република Северна Македонија, според податоците на Државниот завод за статистика, во првото тримесечје од 2023 година, 88,0 % од домаќинствата имале пристап до интернет од дома. Во првото тримесечје од 2023 година, од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, интернет користеле 85,3 %, а 67,7 % го користеле неколкупати во текот на денот.

Во првите три месеци од 2023 година, 87,4 % од возрасната група од 15 до 24 години го користеле интернетот за учество во социјални мрежи (отворање кориснички профил, праќање пораки или други прилози на Фејсбук, Твитер итн.).

**Националната стратегија за млади 2023 – 2027 опфаќа осум клучни тематски области:**

1. Младинско учество
2. Младинско информирање
3. Младинска работа
4. Образование
5. Култура
6. Здравје
7. Претприемништво и поддршка пред вработување
8. Безбедност (насилство).

„Технологијата и дигитализацијата го трансформираат општеството и имаат значително влијание врз животот на младите.“

- 99 % од младите го користат интернетот секој ден или речиси секој ден, а најмногу придобивки гледаат во можноста за социјална интеракција и комуникација, едукација, информирање и разонода.
- Една третина од младите во РСМ го користат интернетот за посета на онлајн курсеви, што е во рамки на просекот на земјите од Европската Унија.
- Повеќе од една третина од младите го користат интернетот како алатка за да комуницираат со јавните власти[2].

# Зошто е потребна интеграција на дигиталната писменост?

## Размер на проблемот:

### Право на заштита на лични податоци и право на приватност:

- о 35,5 % од испитаниците посочиле дека не се многу сигурни во знаењето што го поседуваат на оваа тема.
- о 17 % од испитаниците немаат знаење за најновите закани на интернет.
- о 38,5 % од испитаниците изјавиле дека не се свесни и изразиле несигурност за најновите закани на интернет.
- о 14,5 % од испитаниците изразиле неизвесност, наведувајќи дека не знаат дали нивните податоци биле злоупотребени, додека 10,5 % од испитаниците изјавиле дека нивните лични податоци можеби биле злоупотребени.

### Образование за човекови права и дигитални права (слобода на говор и говор на омраза):

- о 32,5 % од испитаниците изјавиле дека не добиле формална обука за човекови права и дигитални права.
- о 28 % од испитаниците посочиле дека нешто слично на овие теми е опфатено во формалното образование.
- о 31,5 % од испитаниците изјавиле дека немаат никакви информации за локални или национални иницијативи посветени на промовирање на дигиталните права и на борбата против говорот на омраза.
- о 30,5 % од испитаниците изјавиле дека не знаат дали постојат такви иницијативи.
- о 18,5 % од испитаниците изјавиле дека некогаш биле жртви на говор на омраза на интернет или на вознемирување поврзано со нивните верувања, етничка припадност, сексуална/родова припадност или други лични карактеристики.
- о 9,5 % од испитаниците посочиле дека можеби биле жртви на онлајн говор на омраза или на вознемирување.
- о 8,5 % од испитаниците изјавиле дека не се сигурни дали биле жртви на говор на омраза или на вознемирување на интернет.
- о 26,5 % од испитаниците изјавиле дека не знаат или не размислувале за прашањето за загрозување на слободата на говор на интернет.
- о 57 % од испитаниците изјавиле дека биле сведоци на говор на омраза или на дискриминаторска содржина на интернет.
- о 56 % од испитаниците посочиле дека не пријавиле говор на омраза или дискриминаторска содржина до релевантните институции или до администраторите на платформите.

# Зошто е потребна интеграција на дигиталната писменост

## Размер на проблемот:

### Медиумска писменост/лажни вести/ресурси за проверка на факти:

о 49 % од испитаниците посочиле дека не добиле формално образование за медиумска писменост.

о 19,5 % од испитаниците посочиле дека не се запознаени со механизмите што постојат за известување и за борба против лажни вести и дезинформации на одредени онлајн платформи.

о 60 % од испитаниците сметаат дека образованието за медиумска писменост треба да биде задолжителен дел од училишната програма.

### Кибернасилство и малтретирање:

о 35 % од испитаниците изјавиле дека не се запознаени со правните дејства што може да се преземат против онлајн вознемирувањето и злоупотребата.

о 65 % од испитаниците изјавиле дека не користеле механизми за пријавување кибернасилство или вознемирување.

о 36 % од испитаниците изјавиле дека ретко наидуваат на кибернасилство или знаци на вознемирување на интернет.

о 29 % од испитаниците изјавиле дека понекогаш наидуваат на кибернасилство или знаци на вознемирување.

о 14,5 % од испитаниците изјавиле дека често наидуваат на кибернасилство или знаци на вознемирување на интернет.

о 60,5 % од испитаниците веруваат дека формалното образование не нуди доволна обука за кибернасилството и кибермалтретирањето.

о 66 % од испитаниците сметаат дека треба да се воведат построги мерки во училиштата за спречување и справување со кибернасилство.

### Дигитално родово базирано насилство:

о 17,5 % од испитаниците биле цел на родово насилство на интернет или познаваат некој што бил.

о 31 % од испитаниците понекогаш наидуваат на агресивно и недолично однесување на интернет.

о 22 % од испитаниците често се соочуваат со агресивно и недолично однесување на интернет.

о 21,5 % од испитаниците не знаат како да помогнат на некој што доживеал вознемирување преку интернет.

о 50 % од испитаниците не веруваат дека платформите на социјалните медиуми соодветно реагираат на извештаите за онлајн вознемирување и злоупотреба.

# Зошто е потребна интеграција на дигиталната писменост

Интегрирањето на образованието за заштита на личните податоци, за правото на приватност, за човековите права и дигиталните права, за медиумската писменост, кибернасилството и дигиталното родово насилство, во наставните програми за дигитална писменост, ќе негува вештини за критичко размислување и носење информирани одлуки, и ќе промовира емпатија овозможувајќи им на младите луѓе да ги препознаат и да ги оспорат неправдата и поттикнувањето дискриминација и во онлајн и во офлајн средините.

**Едукацијата на младите за значењето на заштитата на нивните лични податоци** овозможува да донесуваат информирани одлуки за нивните онлајн активности, намалувајќи ги ризиците од кражба на идентитет, прекршување на правото на приватност на податоците и нивна злоупотреба. Освен тоа, негувањето почитување на правата на приватност влева чувство на одговорност кај младите поединци, поттикнувајќи култура на дигитално општество во кое приватноста се вреднува и се заштитува.

**Едукацијата за човекови права и дигитални права** е составен дел од подготовката на младите за активно учество во дигиталното општество. Како што се развива дигиталниот пејзаж, така се зголемуваат и етичките и правните размислувања околу онлајн однесувањето и интеракцијата. Со едукацијата на младите за нивните дигитални права, како што се слободата на изразување, пристапот до информации и заштитата од онлајн вознемирување и надзор, им даваме знаење и вештини да се залагаат за своите права и со доверба да се движат низ дигиталниот простор.

**Медиумската писменост** е основна вештина која има цел младите луѓе критички да се движат низ огромното море од информации што се достапни на интернет. Во ера во која се размножуваат дезинформациите и лажните вести, способноста за анализа, процена и интерпретација на медиумските содржини има суштинско значење за донесување информирани одлуки и за значително учество во граѓанскиот и политичко-општествениот дискурс. Научувајќи ги младите да распознаваат веродостојни извори, да увидуваат предрасуди и да препознаваат тактики за манипулација, ние ги опремуваме со алатки за да се спротивстават на манипулацијата, да оформат мислења засновани врз докази и да се вклучат конструктивно во јавниот дијалог.



# Зошто е потребна интеграција на дигиталната писменост

Од клучно значење е младите да научат за **кибернасилството и дигиталното родово насилство**, бидејќи овие форми на злоупотреба се сè поприсутни во нашиот дигитално поврзан свет, а влијаат врз менталното здравје, безбедноста и благосостојбата. Едукацијата на младите за овие прашања ги опремува со знаење за препознавање, спречување и справување со таквото насилство, поттикнувајќи култура на почит и емпатија на интернет.

Освен тоа, разбирањето на правните и на социјалните импликации им дава моќ да се залагаат за себе и за другите, обезбедувајќи побезбедна и поподдржувачка дигитална средина.

# Заклучоци

## **Право на заштита на личните податоци и право на приватност**

Зголемувањето на свеста и разбирањето на условите за користење може да ги поттикнат поединците да донесуваат информирани одлуки за нивните онлајн активности и да си ги заштитат приватноста и правата во дигиталната средина. Со обезбедувањето информации и ресурси за технологии и најдобри практики за подобрување на приватноста, поединците може подобро да ги заштитат своите лични информации и да одржуваат контрола врз нивната приватност и безбедност на интернет..

## **Образование за човекови права и дигитални права (слобода на говор и говор на омраза)**

Од императивно значење е подигнување на свеста за иницијативите насочени кон промовирање на дигиталните права и кон борбата против говорот на омраза, како и кон отстранување на пречките за пристап до информации. Со зголемувањето на знаењето и ангажманот за овие теми, може да ги поттикнеме поединците да придонесат за создавање побезбеден, поинклузивен дигитален простор и да се застапуваат за почитување на човековите права на интернет. Со подигнување на свеста, промовирање на дигиталната писменост и негување култура на почит и инклузивност на интернет, ќе се создадат побезбедни и поподржувачки онлајн средини за сите корисници.

## **Медиумска писменост/лажни вести/ресурси за проверка на факти**

Преку вклучување на медиумската писменост во наставните програми за формално образование, образовните институции може подобро да ги подготват младите во однос на тоа критички да ги оценуваат изворите на медиумите, да откриваат лажни вести и одговорно да се вклучат во дигиталната содржина. Подобрувањето на образованието за медиумска писменост има клучно значење за зајакнувањето на поединците, со цел ефективно да се движат низ дигиталната ера и да се поттикне поинформирана и попребирлива јавност.

# Заклучоци

## Кибернасилство и малтретирање

Решавањето на кибермалтретирањето и онлајн вознемирувањето бара постојани напори за промовирање на дигиталната емпатија, почит и безбедност, за да можат сите поединци да уживаат во позитивни и инклузивни онлајн средини. Со обезбедувањето информации за поединците во однос на нивните права и законски опции, може да ги овластиме да се заштитат себеси и да бараат правда во случаи на кибермалтретирање и онлајн малтретирање, поттикнувајќи така побезбедни онлајн заедници. Со вклучувањето посеопфатно и насочено образование за кибербезбедноста, училиштата може подобро да ги обучат учениците безбедно и одговорно да се движат низ дигиталниот свет.

## Дигитално родово базирано насилство

Со подобрување на механизмите за известување, обезбедување јасни упатства и зголемување на комуникацијата со корисниците, платформите за социјални медиуми може да работат на поттикнување побезбедни и поподржувачки онлајн средини за сите корисници, преку зголемување на видливоста, подобрување на пристапот до ресурси и поттикнување средина за поддршка. Со тоа ќе се овозможи ефикасно справување со потребите на жртвите и создавање побезбедни и поинклузивни онлајн простори за сите поединци.

# Препораки

## **Препорака 1: Развој на национална рамка за подобрување на формалното образование во делот на дигиталните права**

- а) Воспоставување стандарди: Подобрување на законската регулатива што ги поставува националните стандарди за дигитална писменост и образование за дигитални права во средните училишта.
- б) Дефинирање клучни компетенции: Да се воспостави јасна рамка што ги дефинира клучните способности и знаења што учениците во средното образование треба да ги стекнат во изучувањето на дигиталните права, вклучувајќи критичко размислување, етичко расудување, кибербезбедност и приватност на податоците.
- в) Вклучување во задолжителната наставна програма: Образованието за дигитални права да биде задолжителен дел од наставната програма, и тоа во сите образовни институции.
- г) Развивање стандардизирани алатки за оценување, со цел да се оценат нивото на разбирање на учениците и примената на компетенциите за дигитални права.
- д) Редовни ажурирања на наставната програма: Олеснување на процедурите за ажурирање на наставната програма за дигитални права, со цел да се биде во чекор со технолошкиот напредок и новите дигитални алатки.

## **Препорака 2: Обука и професионален развој на наставниците**

- а) Поддршка на сертифицирани програми за обука: Задолжителна сертификација за наставниците со цел да поминат сертифицирана обука за образование за дигитални права, осигурувајќи дека ги поседуваат потребните знаења и вештини за ефективно да ги подучуваат овие теми.
- б) Поддршка за континуиран професионален развој: Спроведување политики што поддржуваат тековен професионален развој за наставниците, вклучувајќи работилници, семинари и онлајн курсеви за најновите случувања во областа на дигиталните права.
- в) Воведување систем на награди и признанија: Поддршка за професионално признание и можности за напредување во кариерата за наставниците што се истакнуваат во образованието за дигитални права.

# Препораки

## Препорака 3: Инфраструктура

- а) Одвојување средства за поддршка на училиштата, со цел да се обезбедат сеопфатни програми за обука и ресурси за наставниците во делот на дигиталните права.
- б) Обезбедување пристап на средните училишта до потребната технолошка инфраструктура, со цел поддршка на образованието за дигитални права, вклучувајќи брз интернет, безбедни дигитални платформи и модерни уреди.
- в) Воспоставување задолжителни мерки за кибербезбедност во средните училишта за заштита на дигиталните средини што се користат за настава и за учење.
- г) Воспоставување механизми за пријавување и директен одговор на онлајн вознемирувањето и поддршка на жртвите во рамките на средните училишта.

## Препорака 4: Образовни ресурси

- а) Развивање централизиран дигитален центар за ресурси: Еден централизиран дигитален центар во кој едукаторите ќе можат да пристапат до ажурирани наставни материјали, планови за часови и интерактивни алатки поврзани со дигиталните права.
- б) Промовирање на развојот и употребата на отворени образовни ресурси (OER) за да се обезбедат висококвалитетни, слободно достапни образовни материјали за дигитални права.
- в) Воспоставување партнерства со граѓанските организации за да се понудат воннаставни програми насочени кон дигитални права и одговорности, подобрувајќи ја формалната наставна програма.
- г) Создавање повеќе интерактивна содржина и мултимедијални ресурси (видеа, квизови, игри и симулации), со цел подобрување на начинот на изведување на наставата.

## Препорака 5: Следење и евалуација

- а) Спроведување редовни ревизии и евалуации на програмите за едукација за дигитални права во училиштата, со цел да се обезбеди усогласеност со националните стандарди и со брзиот развој на технологијата, за да се увидат областите во кои е потребно подобрување.
- б) Воспоставување механизми за повратни информации за учениците, наставниците и родителите, со цел да обезбедат придонес за ефективност на иницијативите за едукација за дигитални права, користејќи ги за таа намена училишните одбори и советите на родители, средношколските форуми, клубовите во училиштата итн.